

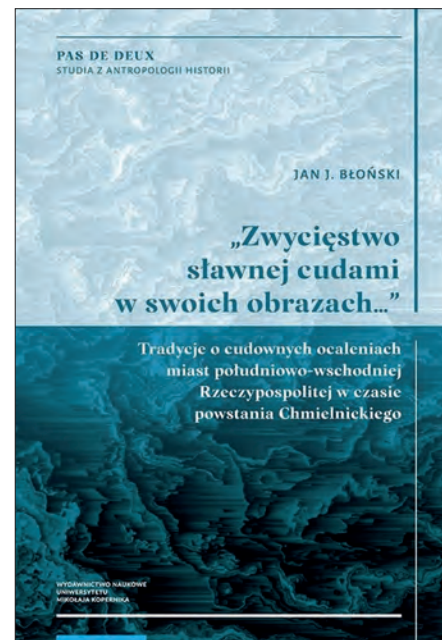
Patryk Jadczak

 <https://orcid.org/0000-0001-9571-6957>

Szkoła Doktorska Nauk Humanistycznych, Uniwersytet Łódzki

Jan J. Błoński,
„Zwycięstwo sławnej cudami
w swoich obrazach...” Tradycje
o cudownych ocaleniach miast
południowo-wschodniej Rzeczy-
pospolitej w czasie powstania
Chmielnickiego, Toruń 2022

(seria Pas de deux. Studia z antropologii
historii, red. W. Piasek, B. Klich-Kluczevska,
ss.206, Wydawnictwo Naukowe
Uniwersytetu Mikołaja Kopernika)

O niezwykłości kultury Rzeczypospolitej Obojga Narodów stanowi jej różnorodny i niezwykle złożony charakter. Ta wielobarwna mozaika ułożona była z licznych, współgrających ze sobą i wzajemnie na siebie oddziałujących elementów. Wśród najistotniejszych komponentów tejże kultury wymienić należy tzw. demokrację szlachecką, instytucje rodów i rodzin wraz z praktykowaną przez nie obrzędowością oraz powstałą z ich inicjatywy wielką liczbą obiektów artystycznych, w tym fundacji architektonicznych (świeckich i sakralnych), literaturę, zawierającą m.in. utwory pamiątkarskie i poetyckie, wreszcie religię katolicką. Ta ostatnia odgrywała rolę przodującą, stanowiła bowiem nie tylko spoiwo, ale także swoistą siłę napędową działającą w krwiobieg kultury szlacheckiej. Oprócz oczywistych elementów duchowo-przeżyciowych, takich jak rozbudowana liturgia, pielgrzymki i prywatna domowa dewocja, na praktykę religijną ówczesnych składał się także kult skupiony wokół relikwii i świętych obrazów. Problematyka recepcji słynących łaskami cudownych wizerunków Matki Boskiej, a także nadprzyrodzonych interwencji za ich pośrednictwem dokonanych, została podjęta przez Jana J. Błońskiego, a efekty badań przedstawiono w publikacji wydanej w roku 2022.

Temat ów podejmowany był przez polskich badaczy wielokrotnie¹, jednak praca Błońskiego wykracza poza dotychczas opisywane aspekty zjawiska

1 Zob. m.in. Edward Nowakowski, *O cudownych obrazach w Polsce Przenajświętszej Matki Bożej wiadomości historyczne, bibliograficzne i ikonograficzne*, z. 1–5, Kraków 1902; Alojzy Fridrich, *Historie cudownych obrazów Najświętszej Maryi Panny w Polsce*, t. 1–4, Kraków 1903–1911;

funkcjonowania łaskawych i cudownych wizerunków oraz ich oddziaływania, przede wszystkim dlatego, że nie jest pracą prezentującą omawianą problematykę wyłącznie w ujęciu historycznym czy nawet historyczno-artystycznym. Autor przeprowadził gruntowne i wieloaspektowe badania historyczno-antropologiczne, których głównym celem było przyjrzenie się znaczeniom, jakie ludzie nadawali cudom, temu, jak je rozumieli, jak o nich opowiadali, a także jakie pełniły one funkcje w ówczesnym społeczeństwie. Sięgając zdecydowanie głębiej, zyskał możliwość pochylenia się nad sposobami budowania tradycji o cudownej mocy wizerunków, rywalizacją pomiędzy rodami, zręcznie wykorzystującymi potencjał świętych miejsc, a także nad tym, jak budowano tożsamość państwową, religijną, etniczną czy lokalną.

Książka stanowi rozbudowaną wersję pracy magisterskiej, którą Błoński przygotował pod kierunkiem dr. hab. Marka Janickiego (promotor pracy) oraz prof. dr hab. Urszuli Augustyniak, na podstawie której w roku 2019 uzyskał magisterium w Instytucie Historycznym Uniwersytetu Warszawskiego. Współpraca z uznanymi i szanowanymi specjalistami z zakresu historii kultury staropolskiej zaowocowała bardzo wysokim poziomem realizacji omawianej pracy. Książka została podzielona na osiem podobnej długości rozdziałów, które ułożono w logicznym porządku. Poczynając od prezentacji stanu badań i dotychczasowych koncepcji, dalej kreśląc kontekst historyczny powstania Chmielnickiego, omawiając genezę i cechy kultu świętych obrazów, przechodzi wreszcie autor do zagadnienia wspomnianej w tytule tradycji. Ta właśnie, z jej licznymi znamionami, została poddana pogłębionej analizie, wykraczającej zdecydowanie poza ramy analizy przekazu historycznego. W czterech kolejnych rozdziałach autor w sposób bardzo rzetelny i dokładny omawia rozmaite sposoby wynajdowania i budowania tradycji, a także funkcjonowanie tejże oraz jej rolę w społeczeństwie. Godny pochwały jest szeroki kontekst kulturowy, w którym Błoński rozpatruje tradycje o cudownych interwencjach świętych obrazów, a najlepszym tego przykładem jest zestawienie ich z antycznym kultem Pallas Ateny. Zasadnicza treść rozprawy została ujęta w ramy wstępu i zakończenia, które w tym wypadku nie są jedynie obowiązkowymi częściami struktury pracy naukowej, a erudycyjnym komentarzem i prezentacją celu publikacji, jak również starannym przedstawieniem praktykowanych metod. Książkę, oprócz bibliografii zawierającej wykaz

Józef Kopec, *Uwarunkowania historyczno-kulturowe czci Bogarodzicy w polskiej religijności*, [w:] *Religijność ludowa. Ciągłość i zmiana*, red. Władysław Piwowarski, Wrocław 1983; Mieczysław Gębarowicz, *Mater Misericordiae – Pokrow – Pokrowa w sztuce i legendzie środkowo-wschodniej Europy*, Warszawa 1986; Andrzej Józef Baranowski, *Koronacje wizerunków maryjnych w czasach baroku. Zjawisko kulturowe i artystyczne*, Warszawa 2003; Mirosław Kruk, *Ikony-obrazy w świątyniach rzymsko-katolickich dawnej Rzeczypospolitej*, Kraków 2011.

źródeł rękopiśmiennych i drukowanych oraz opracowań, uzupełnia indeks osób, co w przypadku powoływania się na tak licznych badaczy i teoretyków stanowi cenną pomoc.

Niewątpliwym atutem rozprawy jest przyjęta przez autora metodologia właściwa antropologii historycznej, która praktykowana umiejętnie i z dużą świadomością, pozwala mu na konfrontację różnych ujęć omawianych pojęć, aktywne włączanie się w istniejący dyskurs, wreszcie odniesienie ustaleń i koncepcji badaczy dawniejszych oraz współczesnych do opisywanego tematu, czemu służą np. schematy (s. 39). Błoński udanie przeprowadził krytyczną analizę tekstów źródłowych: miracula, pamiętniki, diariusze, teksty religijne, w tym kaznodziej-skie, poezja. W ten sposób mógł dokładniej przyjrzeć się omawianemu przez siebie zjawisku, a także jego obrazowi, jawiącemu się z przekazów ówczesnych. Równie cennym zabiegiem było wykorzystanie oprócz analizy jakościowej także analizy ilościowej, dzięki czemu można porównać znaczenie i skalę cudownych zjawisk w przypadku wybranych ośrodków. Obiektywne badanie zagadnienia poprowadziło Błońskiego do zadania pytań, względem których mogłaby istnieć pokusa zaniechania, biorąc pod uwagę np. oczywistość nauki katolickiej o jednej Matce Boskiej, choć czczonej pod różnorodnymi, ilustrowanymi wieloma wizerunkami, wezwaniami. Dzięki temu dla autora, a w efekcie jego pracy również dla czytelników, otworzył się bardzo interesujący wątek swoistej rywalizacji Matek Boskich ochraniających różne miasta i sanktuaria.

Styl, jakim posługuje się Błoński, wypada ocenić wysoko, prowadzi on bowiem narrację naukową w sposób jasny i logiczny, a wprowadzane do tekstu częste cytaty ze źródeł lub opracowań tworzą z nim spójną całość. Praca nie ustrzegła się jednak pewnych mankamentów w postaci literówek czy brakujących spójników, a także omyłek interpunkcyjnych. Autor obficie i chętnie posługuje się fachowym słownictwem i terminologią właściwą dla historii kultury. Można mieć jednak niekiedy wątpliwości względem użytych sformułowań i skrótów myślowych, np. „Ikony² przetrwały rozpad zachodniej części Imperium Romanum i na dobre rozwinęły w Bizancjum” (s. 61). Zastanawiające jest także to, jak autor wprowadza do tekstu tłumaczenia z języka łacińskiego, sposób ten bowiem jawi się jako niezbyt konsekwentny. W wybranych cytatach ze źródeł tłumaczenia zostały zastosowane, np. „ojcowie dominikanie [...] *facta publica processione per forum civitatis* [odbywszy procesję przez rynek miejski]”³ (s. 75),

2 Bardziej odpowiednia i poprawna byłaby forma z użyciem terminu „zjawisko tworzenia ikon”.

3 Paweł Ruszel, *Fawor niebieski podczas szczęśliwej elekcyjnej na Królestwo Polskie Pana Naszego Miłościwego Jan Kazimierza, króla szwedzkiego, miastu Lublinowi czasu gwałtownego niebezpieczeństwa od swawolnych Kozaków cudownym sposobem roku 1648 die 10 Novembris pokazany*, red. Anna Nowicka-Struska, Lublin 2013 [1649], s. 73.

podobnie „pokazała się *de repente* [z nagłą] wielka światłość *cum sonitu maximo* [z wielkim szumem]”⁴ (s. 75). Przeciwnie sytuacja wygląda w innych miejscach, gdzie translacji zaniechano, np. „i sławy nie przestay prosić najmilszego syna swego *ut imponat nobis manu*”⁵ (s. 101).

Chociaż jest to praca z antropologii historii, to jednak omawiane zagadnienia, będące przedmiotem badań Błońskiego, nierozzerwalnie związane są z plastyką chrześcijańską, w sposób szczególny zaś z wizerunkami m.in. Matki Boskiej. Autor, odnosząc się do cudownych obrazów, każdorazowo przedstawia syntetycznie okoliczności powstania i dzieje funkcjonowania, omawiając także efekty ich nadprzyrodzonego działania. Wiedziony naturalnym w przypadku takiej lektury odruchem czytelnik chciałby skonfrontować wyczytane informacje z ilustracją. W prezentowanej publikacji nie uwzględniono reprodukcji opisywanych wizerunków, i choć nie jest to poważny brak, mogłyby one stanowić wartościowe uzupełnienie. Jeśli autor zechce zapoznać się z niniejszą recenzją, być może przyjmie życzliwie tę sugestię względem przyszłych publikacji.

Bez wątpienia monografia przygotowana przez Błońskiego jest cenną humanistyczną nowością na polskim rynku wydawniczym, stanowiącą ważne ogniwo w badaniach nad dziejami kultury staropolskiej, której *conditio sine qua non* była religijność wpatrzona w święte obrazy. Nie dziwi więc fakt, że omawiana praca uzyskała drugą nagrodę w Konkursie na najlepszą pracę magisterską z antropologii historii im. Bronisława Geremka (II edycja, 2020) organizowanym przez Wydział Nauk Historycznych Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu oraz Wydział Historyczny Uniwersytetu Jagiellońskiego. Na koniec można wyrazić nadzieję, że wątki poruszone przez autora oraz pytania przezeń postawione mają szansę wytyczyć nowe kierunki w badaniach nad recepcją cudownych wizerunków.

4 *Ibidem*, s. 75.

5 Jacek Liberiusz, *Gospodyni nieba y ziemie Naswietsza Panna Marya dwudziestą kazań na Hymn kościelny O Gloriosa Domina etc. Po rożnych w Krakowie kościołach od x. Iacka Liberivsza [...] sławiona; przydane są troie Kazania tegoż autora o S. Iackv patronie polskim [...] miane a teraz świeżo czwarte o S. Avgvsty nie biskupie y doktorze kościoła świętego miane w kościele Troyce Przenayświętszey oycow dominikanów*, Kraków 1657, <https://sbc.org.pl/dlibra/publication/6139/edition/5673> [dostęp: 27.01.2023].